

Az állami szabályozással szembeni normatív kritériumokról

Szepesi Balázs

Közjó és Kapitalizmus Intézet
Műhelytanulmány
No. 9.

2008. december 15.

A tanulmányban olyan alapelveket fogalmazunk meg, amelyek kiindulópontot kínálnak az egyének közötti megállapodásokat korlátozó közösségi szabályok változtatásainak értékeléséhez. Szempontokat kínálunk annak megítéléséhez, hogy egy szabályozói elv vagy egy szabályozói döntés helyes, ígéretes, veszélyes, vagy káros. A tanulmány egyik fontos célja, hogy bemutassuk: a társadalmi jóléti függvényre hivatkozó, és ennek alapján a döntési konfliktusok egyértelmű feloldását ígérő megközelítés gyakran nem célravezető. Ehelyett két elvet javaslunk. Az első a 'Tisztességes konszenzus' elve. Ez azt mondja ki, hogy akkor tekintjük hasznosnak egy szabály megváltoztatását, ha a tisztességes motivációval rendelkező érintettek konszenzussal támogatják - károsnak pedig akkor, ha mind elvetik. Bár ez az elv túl szigorúnak tűnik, meggyőződésünk, hogy gyakrabban alkalmazható, mint azt általában gondolják. A másik elv a 'Vállalkozásra bátorításra elve'. Ha egy területre több ellentétes norma vonatkozik, vagy pedig a konszenzus nem érhető el, és ezért a döntéshozatalt a közösség a megbízottjaihoz delegálja, akkor azok a szabályok üdvözlendők, amelyek arra ösztönzik a közösség tagjait, hogy fokozzák a kölcsönösen előnyös együttműködések körét és hozamát növelő tevékenységek érdekében tett erőfeszítéseiket. Ez az elv sem ad mindig egyöntetű támpontot egy szabályozási aktus értékeléséhez. Ez azonban nem probléma, az értékelés támogatja, és nem helyettesíti a döntést.

Az állami szabályozással szembeni normatív kritériumokról

- Előzetes munkaverzió -

Szepesi Balázs

BEVEZETŐ

A következőkben olyan alapelveket fogalmazunk meg, amelyek kiindulópontot kínálnak az egyének közötti megállapodásokat korlátozó közösségi szabályok változtatásainak értékeléséhez. Szempontokat kínálunk annak megítéléséhez, hogy egy szabályozói elv vagy egy szabályozói döntés helyes, ígéretes, veszélyes, vagy káros.

A szabályozást hasznosnak tartjuk, ha az érintettek tisztességes motivációi(nak)t konszenzussal támogatják, károsnak, ha az adott szabályozást a tisztességes motivációval rendelkező érintettek mind elvetik. A közösségi normák konzisztenciája esetén a 'Tisztességes konszenzus' elve gyakrabban alkalmazható, mint azt általában gondolják.

Fókuszáltabb és döntésképesebb elvre van szükség, amikor egy területre több ellentétes norma vonatkozik, vagy pedig a döntéshozatalt annak költségei miatt a közösség megbízottjaihoz delegálja. Ezekben az esetekben a szabályozói aktusok megítélése egyértelműen értékalapú megközelítést igényel. Ilyenkor a 'Vállalkozásra bátorítás(ra) elvét' tartjuk célravezetőnek: azok a szabálmódosítások üdvözlendők, amelyek arra ösztönzik a közösség tagjait, hogy fokozzák a kölcsönösen előnyös együttműködések körét és hozamát növelő tevékenységek érdekében tett erőfeszítéseiket.

Ez az elv sem mindig ad egyöntetű támpontot egy szabályozási aktus értékeléséhez, mert a pro és kontra érvek nem mindig mérhetőek egyértelműen össze. Ez azonban nem probléma, az értékelés támogatja, és nem helyettesíti a döntést. A döntést egyértelművé tehetőségét sugalló társadalmi jóléti függvény alapú megközelítések a szükséges vitákat inkább helyettesíteni és nem segíteni kívánják.

A SZABÁLYOZÓI AKTUSOK HELYE A KÖZÖSSÉGI NORMÁK RENDSZERÉBEN

Egy adott pillanatban a közösség tagjai közötti együttműködések kereteit meghatározó normák: értékek, konvenciók, közösségi szabályok és hivatalos előírások adottak. A normák a közösség tagjai számára a megfelelő viselkedést fogalmazzák meg, az, aki eltér ezektől, (eltér) ártalmas következményekkel számolhat. Az értékrend¹ a közösség tagjai által osztott elképzelés arról, hogy mi az értelmes és követendő cél, alkalmazandó eljárás. Az ettől való eltérést az emberek károsnak, veszélyesnek tartják – ezeket a normák az emberek

¹ Ulman-Marglit (1990), Greif (2005), Ostrom (2000)

preferenciarendszerére gyakorolt hatásunkon keresztül érvényesülnek (például egyes közösségek tagjai bizonyos élelmiszereket akkor sem fogyasztanak, ha egyedül vannak és más táplálék nem érhető el). A konvenciók az együttműködések szervezésével kapcsolatban elfogadott szokások.² Az ezektől való eltérésért nem jár büntetés, az ezektől való eltérés egyszerűen nem kifizetődő. (Például, ha egy közösség egy nyelvet nem ismer, annak alkalmazása nem kifizetődő. Ha az emberek reggel álmosak, kilenc előtt telefonálva barátságtalan fogadtatásra számíthatunk a vonal másik végén, stb.) A társadalmi szabályok a közösség által számon kért viselkedési minták.³ Az ezektől való eltérés előnyös lehetne valaki számára, ha a szabályszegés nem járna a közösség többi tagjának retorziójával (Például egy piacról kizárják a silány áruval a stand megítélését rontó kofát, a szakmából kiközösítik a valótlanosságokat állító újságírót, stb.). A hivatalos előírások a közösség tagjai, vagy az erre felhatalmazottak által tudatosan alkotott előírások, amelyek be nem tartása hivatalos szankciókat von maga után – ezek értékelésének szempontjaival foglalkozik ez az írás.

A közösségi életet meghatározó normák: értékek, konvenciók, társadalmi szabályok és hivatalos előírások gyakran összekapcsolódnak⁴: a konvenciók és társadalmi szabályok hivatalos előírásokká válnak, a megszűnő hivatalos előírások gyakran konvencióként élnek tovább. Van, hogy egy norma egyszerre értelmezhető értékrendként, konvencióként, társadalmi szabályként és hivatalos előírásként. A megkülönböztetés arra vonatkozik, hogy a közösség tagjainak hasonló egyéni értékrendje, a közösségi tudás, a közösségi értékrend vagy a közösségi döntés áll-e a norma mögött.

A hivatalos előírások esetében a leggyakoribb, hogy a közösség vezetői tudatosan változtatni kívánnak a közösség magatartási szabályain, intézményein. Ez a szabályozói szándék két forrásból táplálkozhat:

- Egyrészt lehet szabályalkotói - változtatási szándék eredménye. Van, hogy a szabályalkotásra jogosultak úgy gondolják, hogy a közösségi normák fennálló rendszerének módosításával a közösség tagjainak tevékenységei jobb eredményhez vezetnek, mint a jelenlegi normarendszer esetében.
- Másrészt lehet a normarendszer inkonzisztenciáiból eredő kényszer következménye. Előfordul, hogy az értékekre, konvenciókra, társadalmi szabályokra, hivatalos előírásokra épülő különböző normák ellentmondanak egymásnak. Ebben az esetben a normarendszer konzisztenciájának megteremtése a hivatalos szabályok alakítóinak feladata.

² Calvert (1995), Cavaliere (2001), A konvenciók közgazdaságtani háttéréről a korrelációs egyensúlyról: Aumann (1974, 1987), McGinis (1993), Snidal (1982)

³ Milgrom atal. (1991), Matthews (1991) a társadalmi szabályok háttérét jelentő kooperációról lásd Cowen (1999), Fudenberg&Maskin (1986), Hardin (1982), Rapoport (1982)

⁴ Acemoglu atal, (2004), Greif (2005), North (1990), Williamson (2000)

Elemzésünk fókuszában a kölcsönösen előnyös együttműködésekre vonatkozó hivatalos előírások közösségi döntés alapján történő változásai – azaz a szabályozói aktusok - állnak. Míg az értékek, konvenciók és társadalmi szabályok változása társadalmi folyamatok eredménye, a szabályok módosítása valamilyen tudatos közösségi aktust igényel.

Ez az elemzés azon tudatos közösségi lépések értékelését kívánja segíteni, amelyek a kölcsönösen előnyös együttműködések előírásain változtatnak, reflektálva a társadalmi, technológiai, környezeti átalakulásokra, illetve a közösség értékrendjében bekövetkező változásokra. Célunk, hogy az ilyen aktusok megítélését segítő szempontokat fogalmazzunk meg.

KIINDULÓPONT: AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS SZABADSÁGA

Azt gondoljuk, hogy ha az emberek céljaik elérése érdekében erőfeszítéseik összehangolására törekszenek, és viszonyaikat kölcsönösen előnyös megállapodások rendezik, mindenki a számára leginkább értékes módon élheti életét.⁵ Ebben az esetben (1) az egyének energiái nem pazarlódnak mások javainak megszerzésére, vagy az ilyen kisajátítási kísérletek kivédésére.⁶ (2) Az egyéni igyekezetet és kreativitást nem bátortalanítja el, hogy a köz nevében fellépni képes erők elvonják, átcsoportosítják a kölcsönösen előnyös együttműködések hozamait.⁷ (3) Az emberek értéktermelő kapacitásaik bővítésére, új lehetőségeket feltáró együttműködések kialakítására törekszenek, nem arra, hogy pozíciójukat javítva növeljék részarányukat a cserék, együttműködések révén előálló többlet elosztásáról folyó alkuk során.⁸ (4) Kevesebb a konfliktus, nagyobb az együttműködési szándék, és a nagyobb prosperitás miatt szélesebb az emberek szabadsága, több a választási lehetőségük a céljaik, értékeik szerinti élet kialakítása során. Ezért tekintjük a közjó szempontjából fontosnak a kölcsönösen előnyös cserék/megállapodások bővítését, azaz a vállalkozás szabadságának erősítését.

Mindez nem jelenti azt, hogy más értékeket, például a közösség összetartozását, a biztonság fenntartását, az elesettek megsegítését ne kellene figyelembe venni a szabályok alakításakor. Azonban ezen értékek és a vállalkozás szabadsága közötti konfliktus ritkább, mint ahogy az első ránézésre tűnik.

Egyrészt egy valódi közösség tagjai gyakran önként hozzájárulnak az értékek kiteljesítése, védelme érdekében indított, a közösség támogatását igénylő tevékenységekhez. Ezekben a területeken egyáltalán nem igaz, hogy a kollektív cselekvés mindig szabályozási problémát

⁵ Balázs (2007), Szalai-Szepesi (2008)

⁶ Krueger (1974), Tullock (1993)

⁷ Azam (2004), Olson (1982), de Soto (1989, 2000)

⁸ Szepesi (2007)

jelent egy közösség számára: sok konfliktusos helyzetben a normákra, konvenciókra épülő egyéni cselekvés szükségtelessé teszi a tudatos közösségi szabályozó aktust.

Másrészt a kölcsönösen előnyös cserék spontán rendjének más értékek nevében történő megbolygatása sokszor nagyobb kárt okoz az identitás, biztonság és szolidaritás területein, mint a beavatkozás közvetlen hozama. Például a szolidaritás nevében meghozott szabályok középtávon csökkenthetik a szegények jövedelmét. Az újraelosztás miatt a szegényebbek munkára való elszántsága csökken, a tehetősebbek pedig kevesebb jövedelmet várhatnak ugyannyi erőfeszítés után. Ezáltal a gazdasági aktivitás akár annyira lecsökkenhet, hogy a szegények a támogatással együtt kevesebb jövedelemhez jutnak, mint amennyivel egy újraelosztás nélküli világban rendelkezhetnének. Ugyancsak előfordul, hogy az esetek segítésének karitatív módozatai azért sorvadnak el, mert a szolidaritásból következő feladatok ellátását az állam vállalja magára. Az is gyakori, hogy azáltal, hogy az állam biztonságot ígér a gazdaság szereplőinek, lényegében átvállalja a kockázatukat. A megvédett szereplők eltekintenek a lehetséges óvintézkedésektől, aminek következtében az állam – azaz a működését finanszírozók – által vállalt kockázat megnő.

Harmadrészt ritka, hogy egy hatalomra épülő mechanizmus jobban megragadja a közérdeket, mint az egyéni lehetőségek és szándékok összehangolódása a kölcsönösen előnyös együttműködések szövetségén keresztül. Egyrészt a kölcsönösen előnyös együttműködéshez csatlakozó, abban résztvevő felek érdekeltisége és felelőssége általában nagyobb, mint a közcél érdekében mások erőforrásait felhasználó jószándékú ügyintézőké. Ez olyan előnyt jelent motivációban, tudásban, ami gyakran kompenzálja azt az előnyt, amit a közérdek pontosabb képviselése jelenthet. Így nyújthatnak megbízhatóbb és sűrűbb tájékoztatást a magánkézben lévő hírügynökségek, elemzők, mint az állami hivatalok. Másrészt nagyon nagy a kockázata annak, hogy a közösségi biztonság, szolidaritás nevében a közérdeket megfogalmazók a hatalmi mechanizmusok által rájuk bízott erőforrásokat saját szándékaik szerint használják fel, hiszen a közmegbízottak ellenőrzése és számonkérése az egyes egyén számára nem kifizetődő.⁹

Ezért gondoljuk azt, hogy a vállalkozás szabadságának védelme kitüntetett szerepet érdemel, ezért tartjuk ritkának, hogy a közjó nevében meg lehet engedni, hogy egyéni érdekek sérüljenek.

A kölcsönösen előnyös csere kiindulópontjának azt tartjuk, hogy az érintett felek tisztességesek, azaz nem csapják be partnerüket. A tisztességesség szabályán kívül sok közösségi norma szabályozza az egyének közötti együttműködést. Célunk, hogy szempontokat adjunk ezen konvenciók megítéléséhez. Az értékelés fő szempontja aspektusa, hogy egy meglévő közösségi szabály átalakítása akkor elfogadható, ha hozzájárul a

⁹ Weingast (1997)

kölcsönösen előnyös cserék/megállapodások bővüléséhez, azaz a vállalkozás szabadságának szélesedéséhez vezet.

Szemponyokat keresünk a szabályozói aktusok értékeléséhez, azaz nem olyan algoritmust akarunk meghatározni, amely egyértelműen állást foglal az egyes szabályozói aktusokról. Sok szabály egyes együttműködések lehetőségét, vonzóságát csökkenti, míg másokét növeli. Ezekben az esetekben megfogalmazhatóak állítások arról, hogy a nagyobb ösztönzést kapó együttműködések ígéretesebbek-e az együttműködés szabadságának szempontjából, azonban ezek az állítások csak óvatos képviselést érdemelnek, hiszen a szabályozás valószínűsített ígéretes vagy veszélyes következményei nem jelezhetőek pontosan előre.

TISZTESSÉGTLENSÉG

Eltekintve a kommunikációs zavaroktól nehéz elképzelni, hogy valaki elfogadná/ maga számára előnyösnek tartaná, hogy partnerei becsapják.¹⁰ A kölcsönösen előnyös együttműködések alapja ezért az, hogy a felek nem hazudnak a megállapodás során, és nem szegik meg titokban a megállapodást.

Tisztességtelen az egyik fél ha,

- valótlant állít a megállapodás megkötése előtt (pl. visszatekeri a kilométerórát az eladandó autóban; valótlannul azt állítja, hogy ért a gyógyításhoz, hogy egy állást megszerezzen stb.)
- mások számára nem megfigyelhetően vagy nem bizonyíthatóan, tudatosan megszegi a megállapodást (pl. nem végzi el a károk valószínűségét csökkentő, a megállapodás során rábízott feladatokat; kispórolja egy épület alapjából a betont)
- Úgy szegi meg tudatosan, mások számára megfigyelhetően vagy bizonyíthatóan a megállapodást, hogy nem tesz meg minden tőle elvárható a másoknak okozott károk minimalizálására.

Ez a látszólag megengedő, tisztességesség definíció erősen támaszkodik a mindenkori közösségi viszonyokra. Az, hogy mi minősül hazugságnak, megfigyelhetőségnek, bizonyíthatónak, minden tőle telhetőnek, azt normák, konvenciók határozzák meg. Az

¹⁰ Mi van, ha valaki hazudik „egy kicsit” – nem teszi a cserét kölcsönösen előnytelenné, csak csökkenti a másik előnyét? (Például egy baleset kockázati szintjét az általa ismertnél alacsonyabbnak állítja be, több teljesítést vállal, mint amennyit képes megtenni stb.) Hazugság-e az a nagyotmondás, amit senki sem hisz el? (Például amikor egy műanyag kadról azt állítja az árus, hogy Harun al Rasid szabalyja volt.) Tisztességtelen-e az a szerződés utáni akció, aminek kizárását egyik szerződő fél sem vette komolyan? (Például valaki megígéri, hogy elalvás és pihenő nélkül vezet 1500 kilométert.) Minden kommunikációban, van amit „csak úgy mondanak”, és van, amit vérezen komolyan vesznek. Sok szerződésnek vannak olyan pontjai, amit nem ugyanúgy értelmeznek a felek. Ettől a szürke zónától az elemzés során eltekintünk, feltesszük, hogy a felek megértik egymást és a szerződésben foglaltak ugyanazt jelentik számukra.

előírások harmadik formája, az elemzés fókuszában álló szabályok a tisztességességhez kapcsolódó fogalmak meghatározásában nem játszanak jelentős szerepet.¹¹

TOVÁBBI A KÖLCSÖNÖSEN ELŐNYÖS EGYÜTTMŰKÖDÉST TÁMOGATÓ SZABÁLYOK – AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS SZABÁLYAI KÉT FÉL KÖZÖTT

Mi van abban az esetben, ha valaki valamilyen, a szerződés szempontjából fontos aspektust eltitkol (pl. nem árulja el, hogy az autónak komoly karambolja volt, és felújították, nem mondja meg, hogy korábbi munkahelyéről fegyelmivel bocsájtották el)? Ebben az esetben meg kell tudnunk mondani, hogy minek az el nem árulása érvényesüljön nem elfogadhatónak. Rá kell írni egy mikrohullámú sütőre, hogy macska melengetésére nem jó? Rá kell-e írni egy olvasólámpára, hogy kádban nem használható? El kell-e mondania egy sofőrnek, hogy volt már balesete? El kell-e mondani egy házról, hogy a korábbi lakók azért költöztek el, mert szerintük és a környékeliek szerint kísértetek laknak benne?

Első közelítésként a következő elveket használhatjuk a kötelező tájékoztatás körének meghatározására: társadalmilag elvárható a tájékoztatás, ha az adott információ a szolgáltatás, termék értékét jelentősen befolyásolja, de előfordulása (általában annak kicsi valószínűsége miatt) nem része a racionális vevő számára rákérdezésre érdemes aspektusoknak. Azonban ha a vásároló, igénybevevő tervez olyan tevékenységet, amely jelentősen eltér a társadalmilag szokásos felhasználástól, a tájékoztatás nem elvárható.

Ez így még nem egyértelmű. A termék értéke mást jelent az eladó és a vevő számára. Nem mindig nyilvánvaló, hogy melyek a racionális vevő számára rákérdezésre érdemes aspektusok –hiszen ezek nagyban függenek az illető értékítéletétől, vélekedéseitől. A társadalmilag szokásos felhasználás is nehezen operacionalizálható: az egy százalék a társadalmilag szokásos felhasználás vagy a 99 százalék?

A tájékoztatási kötelezettség sok szempontból elosztási kérdés: Az eladót kötelezzük, hogy minél körültekintőbben tárja fel a csere tárgyának tulajdonságait? A vevőre hagyjuk, hogy mindenre rákérdezzen, ami neki fontos és az eladónak legyen kötelessége válaszolnia? Vagy akár az eladó bizonyos esetekben ne is legyen köteles válaszolni? Az együttműködéshez csatlakozók milyen a közös célt veszélyeztető egyéni kockázataikat kell, hogy feltárják egymás előtt?

A szerződéses felek kötelezettségeit társadalmi előírások szabályozzák, amelyek egyszerre tükrözik az adott társadalom ad hoc módon kialakult szokásait, döntéseit, illetve a közösség írott vagy íratlan közmegegyezését a szerződésekben keletkező érték elosztási elveiről. Ezen

¹¹ Ennek azért van jelentősége, mert ha a szabályok változása a tisztességesség értelmezését módosítja, nehézségekbe ütközünk, hogy a szabályozás során melyik tisztességesség fogalom szolgáljon mércéül. Mivel az ilyen eset valószínűleg ritka, most zárjuk ezt rövidre azzal, hogy a legjobb, ha a régi és az új meghatározás közös halmaza lehet mérvadó, azaz minkét normatív mércének meg kell felelni az ilyen alapvető előírások módosításakor.

előírások megváltoztatására irányuló törekvések megítéléséhez értékalapú elvekre van szükség.

Logikailag hasonló problémák merülnek fel más kérdések esetén: Mikor elítélendő, ha valaki olyat tesz, ami a szerződéses partnerek számára nem kedvező, habár a szerződés nem tiltja meg (avagy mikor kell valamit megtenni egy szerződéses viszonyban akkor is, ha nincs előírva)? Például eladhatóak-e egy ügyfél adatai egy telemarketing cégnek? Kiadhatják-e a lakópark el nem kelt házáat éjszakai mulatónak? Terheli-e az eladót/vevőt a csere lebonyolítása után bármilyen kötelezettség? Kötelezhető-e egy élelmiszergyártó arra, hogy figyelmeztesse vevőjét, hogy egy új kiskereskedelmi lánc készül betörni a piacra?

Mikor elítélendő, ha valaki olyat tesz, ami valakinek, aki nem szerződéses partnere, ártalmas lehet? Mikor lehet hangosan zenét hallgatni? Lehet-e olyan terméket piacra dobni, ami megjelenésében, elkészítési módjában valaki máséhoz hasonlít?

Mit kell tenni, ha valakik cseréje, együttműködése más(ok) számára ártalmas? Például lehet-e egy halpiac kellemetlen illatú? Két gyümölcsfeldolgozó összeolvadhat-e azért, hogy az almatermelőkkel szemben megnövekvő alkupozíciójukat a felvásárlási árak letörésére használja?

A másokat szerződéses megállapodás nélkül befolyásoló cselekedetek, az úgynevezett külső gazdasági hatások (externáliák) szabályozására ugyancsak különböző társadalmi konvenciók alakultak ki, különböző szabályozó rezsimek jöttek létre. Ezen konvenciók, szabályozók megítéléséhez vagy módosításuk megindokolásához valamilyen normatív elvre van szükség.

A TISZTESSÉGES KONSZENZUS ELVE

Az emberek mindennapjait, kölcsönösen előnyös együttműködéseik szövevényes rendszerét eredetükben és pontos szándékaikban kibogozhatatlan szabályok és konvenciók irányítják szabályozzák. Ezek a normák nehezen és kiszámíthatatlanul változnak, változtathatóak. A következő elv alapján javasoljuk értékelni az egyéni viselkedéssel kapcsolatos közösségi előírások megváltoztatására, a korábban nem tapasztalt együttműködési formák szabályozására irányuló kezdeményezéseket:

A társadalmi szabályok olyan módosítása fogadható el, amelyek előzetesen haszonnövekedéshez (a haszon csökkenésének elmaradásához) vezetnek mindenki számára, aki nem tisztességtelen (azaz nem állít valótlant a megállapodás megkötése során, vagy nem szegi meg a másik számára megfigyelhetetlenül, a másik kárának minimalizálását elkerülve a megállapodást). (Tisztességes konszenzus elv)

Ez lényegében azt jelenti, hogy a jelenlegi szabályozás módosításához minden tisztességes együttműködésre törekvő érintett beleegyezésére szükség van.

Ezt az elvet elsősorban akkor találjuk célravezetőnek alkalmazni, ha az új hivatalos szabály a jelenleg konzisztens normarendszer módosítását azért tartja fontosnak, mert úgy véli, hogy ezáltal a közösség tagjainak tevékenységei jobb eredményhez vezetnek, mint a jelenlegi normarendszer esetében.

Ha ez a szigorú elv teljesül egy szabályozói döntés esetében, azt helyesnek tarthatjuk. Hasonlóképpen, ha az elvben megfogalmazottak ellenkezője igaz, azaz az érintett tisztességes szereplők haszna csökken (egyiküké sem nő), a szabályozás káros.

Ez az elv hasonlít a Pareto elvhez, de két ponton eltér attól:

- Egyrészt csak előzetesen és nem utólag várja el a mindenki számára elérhető növekményt. Például egy aranyban gazdag terület közös megvásárlása, majd a terület sorsolással való felosztása előzetesen mindenkinek ígérhet pozitív hozamot. Azonban utólag van, akik sok aranyat találnak és meggazdagszanak, mások elbukják a vásárlás és a bányászat költségeit. Ebben az esetben előzetesen mindenki jól járt, utólag csak azok, akiknek a véletlen az aranyban gazdag területeket juttatta. Ugyancsak lehetséges, hogy mind egy család, mind az általuk felfogadott építési vállalkozó ígéretes üzletnek gondolta, hogy előnyös, ha a vállalkozó házat épít a családnak a megállapodott feltételek szerint. Utólag lehet, hogy a családnak a tervezett ház már nem tetszik, vagy az építő költségei meghaladják az előre tervezettet. A valamelyik felet érintő utólagos veszteségek ellenére a megállapodás mindkét esetben előzetesen kölcsönösen előnyös volt.
- Másrészt ez az elv a szerződés szabadságát garantáló szabályok kialakítását a tisztességes magatartást gyakorlóakra korlátozza. Ez azért fontos, mert a tisztességtelen magatartásra épülő stratégia nem kölcsönösen előnyös megállapodások kialakítására törekszik.

Az első elv azért fontos, mert a szabályozói aktusok célja, hogy módosítsa a lehetséges együttműködések létrejöttét, azaz bizonyos jövőbeli események megtörténésének lehetőségét csökkentse, más eseményekét pedig növelje. A második szabály azért fontos, mert azon stratégiák, amelyek nem kölcsönösen előnyös együttműködésre irányulnak, hanem arra, hogy a másiknak kárt okozzanak, semmilyen formában nem kaphatnak védelmet, lehetőséget egy, a kölcsönösen előnyös cserék védelmét szolgáló szabályalkotásban.

Elsőre úgy tűnhet, hogy ez az elv nagyon ritkán alkalmazható, hiszen a legtöbb szabályozói döntésnek vesztesei és nyertesei is vannak. Ez azonban nem igaz. A tisztességes konszenzus elv alapján egyértelműen előnyös a szabályok négy típusa:

Tisztességtelen szándékok kizárását erősítő szabályok – Vannak szabályok, amelyek nem ártalmasak azokra nézve, akik a kölcsönösen előnyös együttműködésekben tisztességesen vesznek részt, azonban a tisztességtelen magatartást jobban elrettentik. Azok a szabályok, amelyek elriasztják azokat, akik a szerződéskötési szakaszban valótlant állítanak, vagy

szigorúbban büntetik a partnereiket az együttműködés során becsapó szereplőket, azok csökkentik a kölcsönösen előnyös együttműködések kockázatát.

Koordinatív szabályok - Vannak szabályok, amelyek a kölcsönösen előnyös együttműködések kialakítását, megvalósítását egyszerűsítik. A nyelv, a mértékegységek, a technológiai szabványok egyszerűbbé teszik a kommunikációt. Vannak bonyolultabb eljárások, amelyek a felek stratégiai döntésének összehangolását segítik akkor, amikor kölcsönösen előnyös lenne, ha az együttműködés előkészítésében, végrehajtásában érintettek számíthatnának rá, hogy döntéseik nem teljesen összehangolatlanok. Például hasznosak a vásárnapot kijelölő szabályok, hasznos, hogy egy sötét kanyargós úton mindenki által ismert annak a rendje, hogy melyik oldalon haladjanak a felfelé és a lefelé haladók, elérhetőek a gyakori, de nem jelentős konfliktusok elmergesedését megelőző gyors és megbízhatóan pártatlan döntési eljárások.

Az ilyen koordinatív szabályok be nem tartása nem kifizetődő, másként mondva az ilyen szabályok önkikényszerítőek. Ezért amikor az érintettek megegyeznek egy adott szabályrendszerben, az a kölcsönösen előnyös együttműködések támogató eszközként funkcionálhat. A közösségi szabályalkotás szerepe ezekben az esetekben az, hogy rögzít bizonyos konvenciókat, ezáltal hozzájárul azok széleskörű alkalmazhatóságához.

Kooperatív szabályok – Vannak szabályok, amelyek szigorú állami betartatását az érintettek mindegyike üdvözli, pedig a szigorú lankadása esetén sokan hajlanának arra, hogy a normát megszegjék. Ilyenkor a felek kölcsönösen érintettek abban, hogy a közös erőfeszítéseket igénylő vállalkozás során senki se potyázzon. Hasznos (a tőke árát csökkentő), ha egy tőzsdén szigorú szabályok biztosítják a résztvevők tisztességes voltát. Hasznos (a repülés biztonságát és a repülést választók számát növelő), ha egy repülőt csak szigorú biztonsági szabályok betartása mellett engednek felszállni. Hasznos (a diplomák elértéktelenedését, az azokat nyújtó intézmény vonzóságának csökkenését megállító) az a szabály, amely objektív mércékkel vizsgálta a diákok egyenletes munkáját és javuló teljesítményét, rendszeresen nyomon követi a tanárok igyekezetét.

Az ilyen kooperatív előírások be nem tartása egyedi esetben előnyös lehet, azonban a potyázás a kölcsönösen előnyös együttműködés összeomlásához vezet. Amennyiben az együttműködésben résztvevők kapcsolata megfelelően gyakori, és a jövőbeli tranzakciók hasznát kellően magasan értékelik a jelenbeli potyázásához képest, akkor társadalmi előírások önmagukban biztosíthatják a kooperációhoz szükséges hátteret. Amennyiben ezek a feltételek nem teljesülnek, egy külső mechanizmusra van szükség, ami kikényszeríti az előírások betartását, ami általában egy megfelelő ösztönzőkkel rendelkező külső szereplő lehet. A kooperációt fenntartó előírások sok esetben normák, azonban sokszor előnyös, ha ezeket a normákat tudatos közösségi döntések szabályozási aktusai erősítik meg, tartják karban.

Kompromisszumok – Sok szabálymódosítás nagyobb nyereségnövekedést indukál a változtatás nyerteseinél, mint amekkora a módosítás veszteségeinek kára. Lehetséges, hogy két

ilyen módosítás együttes elfogadásával együttes hatásként minden érintett nyer. Például egy üdülőhelyen a szórakozóhelyek egyedüli tulajdonosa túl korainak, a panziótulajdonosok pedig túl későinek tartják a szokásjog alapján előírt éjféλι zárórát a kerthelyiségek számára. A szabályozás egy olyan átalakítása, amely az éjszakai pihenést zavaró helyeken 10 órára hozza előre a kötelező zárást, míg máshol megengedi az éjszakai működést, kölcsönösen előnyös lehet.

Az is kölcsönösen előnyös kompromisszum lehet, hogy a szabályozás módosítása a változtatások által kellemetlenül érintett szereplők pénzbeli kompenzációjával van összekötve. Például lehetséges, hogy a közeli városok vízellátását, árvízvédelmét nagyban javítaná egy olyan szabályozás, amelyik a mezőgazdasági termelőket az erdősítés növelésére, a vízelvezető rendszerek fejlesztésére kényszerítené. Egy ilyen módosítás magában kedvezőtlen lenne az agárvállalkozók számára. Azonban ha egy, a szabályozás miatti költségeket kompenzáló transzfert kapnának a város vízellátásáért, árvízvédelméért felelős szereplőtől, aki így olcsóbban tudná ellátni feladatát, biztosítható lehet a szabályozás általános elfogadhatósága.

A Tisztességes konszenzus elv szempontjából egyértelműen károsnak minősíthető eljárások, amikor mindegyik érintett rosszabbul jár egy szabályozási változás következtében, ezek valószínűleg ritkák, azonban előfordulhatnak. A legvalószínűbb előfordulási formák a tisztességtelen szándék lehetőségeit növelő előírások és a szabályozási katasztrófák.

Tisztességtelen szándék lehetőségeinek növekedése – Egyes esetekben a szabályozás következtében a tisztességtelen magatartás kiszűrése jóval nehezebbé válik. Gyakran a szabályozói adminisztratív előírások olyan költségeket rónak az együttműködésben résztvevőkre, hogy az érintetteknek csak úgy éri meg, hogy a szabályozó hatóságokat kikerülve – részben vagy teljesen – illegálisan hozzák létre az üzletet. Ebben az esetben a felek lemondanak a jogi kikényszerítés lehetőségeiről. Ez vagy a tisztességtelen szándéknak kedvez, vagy nagyban megnöveli a megállapodás megkötésének, betartatásának költségeit, sok esetben annyira, hogy az üzlet meg sem születhet.

Szabályozási katasztrófák – Van, amikor a szabályozó cselekvőképességének bizonyítása érdekében, a népszerű elvárások teljesítése érdekében olyan lépéseket tesznek, amelyek minden érintettnek kárt okoznak. Például előfordulhat valahol, hogy egy vasúti baleset után maximálják a személyvonatok sebességét, ami a vasúti balesetek kockázatát nem csökkenti, de az autóval közlekedők növekvő aránya következtében a közlekedési balesetet szenvedők száma megnő. Ha egy termék - például a villamos energia - árának növelését megtiltják, a termelők rosszul járnak, fejlesztéseiket és idővel működő erőműveiket is leállítják. Az egyes fogyasztók alacsonyabb árakban megjelenő kezdeti előnyeit jóval meghaladhatja az a kár, ami a villamos-energia-rendszer összeomlása, majd a rendszer konszolidálásának magasabb árban, adóban megjelenő költsége jelent számukra. Egyes esetekben a szabályozás jószándékú változása olyan gyakori, hogy az alkalmazkodás növekvő költségei és az

újonnan bevezetett szabályok csökkenő hitelessége jóval többet árt, mint a folyamatos tökéletesítés haszna.

Ahogy láthattuk, a Tisztességes konszenzus elve alapján sok szabályozói döntésről megítélhető, hogy azok károsak-e vagy hasznosak. Az elvre épülő elemzések azonban gyakran technikai feltevéseket igényelnek. Mit tegyünk fel az érintett szereplők várakozásaival kapcsolatban? Mit tegyünk fel az érintettek kockázattűrő képességéről? Az alkalmazott technikai feltevések erősen befolyásolhatják az eredményt, ezért azok használata esetén az elv alapján megfogalmazott értékítélet óvatos képviselőt igényel.

A TISZTESSÉGES KONSZENZUS ELVÉNEK ELJÁRÁSREND ALAPÚ ALKALMAZÁSA

A szabályozói aktusok hasznos voltának a javasolt elv szerinti megítélését segítheti a döntéshozatali folyamat vizsgálata is. Egy ideális helyzetben a szabályozói döntések meghozatala a következő lépésekből áll:

1. A szabályozás módosításának kezdeményezője megfogalmazza a változtatás célját, érveket hoz fel a kockázatok és mások számára okozott károk minimalizálhatóságára és a javaslat megvalósíthatóságára.
2. Amennyiben valaki a javaslatot megfontolásra, támogatásra érdemesnek találja, vitát kezdeményez a javaslat várható hatásairól, a kockázatok és veszteségek csökkenthetőségéről. A vita szerepe azért is kiemelkedően fontos, mert addig nehezen képzelhető el az érintettek közötti megegyezés, amíg a szabályozásváltozás várható hatásairól, kockázatairól nem alakulnak ki konzisztens várakozások. Például amíg mindenki azt gondolja, hogy annak valószínűsége, hogy egy árvíz inkább a szomszéd partot önti el, addig kevésbé tartják kifizetődőnek a biztonsági előírások szigorítását. (Persze, ha mindenki úgy gondolja, hogy ő van veszélyben, könnyebb megegyezni – ebben az esetben a túlbiztosítás is lehetséges – a várakozások konzisztenssé tétele ilyenkor a túlreagálás költségeit csökkentheti.)
3. A vita alapján az arra hivatott szabályozó kidolgozza a javaslat konkrét elemeit. Ezen munkaszakasz fő eleme az érintettek alkujának facilitálása, a megfelelő módosítási csomag összeállítása. A facilitáció egyik fontos feladata, hogy a felek érveit, az alkuban megjelenő szándékokat a szabályozás tisztességes együttműködésekre gyakorolt hatásaira korlátozza.
4. Az érintettek mindegyike által elfogadható szabályozásmódosítást a megfelelő procedúrával kihirdetik, és a kihirdetés pillanatától biztosítják annak kikényszerítését.

Egy szabályozás-módosítás helyes, ha ezen lépések betartásával született. Nem szükséges, hogy a szabályozás mindegyik eleme egyszerre kerüljön megvitatásra: ha egy szabályozói döntés magasabb absztrakciós szintű elveket fogalmazott meg konkrét jövőbeli

alkalmazások számára, és betartotta a fenti eljárási normákat, akkor csak az elv konkrét alkalmazásának részletei kell, hogy a vita tárgyát képezzék.

A TISZTESSÉGES KONSZENZUS ELVÉNEK KORLÁTAI

Vannak esetek, amikor a Tisztességes Konszenzus Elvének eljárásrendje nem célravezető. Van, hogy az eljárás olyan költséges, időigényes, hogy a közösség egésze számára elfogadható, ha egyszerűsítik azokat.¹² Van, amikor az idő drága, a szabálmódosítás elhúzódása mindenkinek káros. Előfordulhat, hogy egy mindenki számára előnyös szabálmódosítás részleteinek alkujá során az érintett felek fegyverkezési versenybe kezdenének, és többet fordítanak a megállapodás befolyásolására, mint a számukra várható nyereség. Van, amikor a közösség értékrendje szerint megengedhetetlen következményekkel (tömegszerencsétlenség, éhínség, járvány stb.) járna a szabálmódosítás elmaradása.

Ilyenkor elfogadható, hogy a szabálmódosítás egyes szakaszainak idejét, költségeit csökkentő egyszerűsített eljárásokat alkalmaznak, az előkészítést és a döntéshozatalt néhány szereplőhöz delegálják. A delegálás és az egyszerűsített döntéshozatal során alkalmazott eljárási szabályoknak ugyancsak a Tisztességes konszenzus elvén kell alapulnia. Várható, hogy az így elfogadott egyszerűsített eljárások is lehetővé teszik, hogy az érintettek a szabálmódosítás kialakításában erős jogosítványokkal rendelkezzenek, a döntés a javaslatokkal kapcsolatos érvek és ellenérvek mérlegelésével szülessen.

Azok a szabályozói aktusok, amelyek a Tisztességes konszenzus elvéhez kötődő eljárási elvárásoknak nem felelnek meg, mindenképpen kockázatosnak minősülnek. Ha a tisztességes konszenzus elvéhez igazodva is tervezte meg a szabályalkotó a módosítást, fennáll a veszélye annak, hogy a tervezés során alkalmazott feltevések az érintettek érdekeiről, várakozásairól, kockázatairól és kockázattal kapcsolatos attitűdjükről nem helyesek, a szabályozási alternatívák lehetséges hatásairól nem is alakulnak ki konzisztens vélekedések. Ezekben az esetekben a szabályozói aktusok megítéléséhez másodlagos elvre van szükség.

AZ ÉRTÉKTEREMTŐ VÁLLALKOZÁSRA BÁTORÍTÁS ELVE

Gyakori, hogy a tisztességes konszenzus elve nem használható, ilyenkor másik, döntésképesebb elvre van szükség. A normarendszer inkonzisztenciájából következő szabályozási helyzetben, illetve azokban az esetekben áll fenn ez a helyzet, amikor a konszenzusos eljárás költségei társadalmilag nem elfogadhatóak.

¹² Buchanan & Tullock (1962), Mueller (1997)

Amikor a normarendszer inkonzisztenciája miatt nem egyértelműen szabályozott viselkedési formák kereteit kell meghatározni, nem nyilvánvaló, kik az új szabályozás vesztesei, mekkora a káruk. Ennek oka az, hogy a normák inkonzisztenciája miatt a jogokról és kötelezettségekről alkotott vélekedések eltérnek egymástól. Ilyenkor nem mindig lehetséges olyan szabályt hozni, ami minden érintett számára biztosítja a számára kedvezőbb értelmezés melletti hasznokat. Például a kialakulóban lévő internetes televíziózás területén az internet és a telekommunikáció eltérő szabályainak érvényessége egyaránt kézenfekvőnek tűnhet. Azonban ezek a szabályok ellentmondhatnak egymásnak, valamint nehéz olyan szabályokat alkotni, amelyekkel sem a hírközlési, sem az internetes háttérű vállalatok nem veszítenek az általuk megszokott szabályrendszerhez képest. A normák inkonzisztenciájának megteremtése mindenképpen kölcsönös engedményeket követel.

Vannak konzisztens normarendszer esetén is olyan lehetőségek, hogy a tisztességes konszenzus elvének magas alkalmazási költségei miatt egyszerűbb, gyorsabb és határozatképesebb elvre van szükség. A minden érintettre kiterjedő konszenzus kialakítása olykor lassú és költséges. A szabályozás változtatásában kevésbé érintettek alkupozíciójuk révén a változástól következő esetleges káraiknál jóval nagyobb várható értékű kompenzációt követelhetnek. Az ilyen esetekben – ahogy korábban írtuk – a közösség a hivatalos szabályok bizonyos módosításainak lehetőségét delegálja. Elfogadja, hogy konszenzus helyett kellően nagy támogatottság esetén módosítsanak szabályozást; a szabályokat a közösség egésze helyett választott képviselők (pl. parlament), választott vezetők (pl. kormánytagok), vagy megbízott testületek (bírók, független szabályozók) módosíthatják.

Ezekben az esetekben a tisztességes konszenzus elve alapján a módosítási javaslat káros vagy hasznos volta nem ítéltető meg egyértelműen. Ilyenkor egyértelműen értékalapú szempontok szükségesek a szabályozási aktusok megítéléséhez.

Az ilyen esetekben a kölcsönösen előnyös együttműködések jövőbeli alakulásának vizsgálatát tartjuk kiemelkedően fontos szempontnak. Ennek értelmében a legfontosabb kérdés az, hogy a szabályozás módosításának hatására hogyan alakulnak az egyéni erőfeszítések.¹³ Egyes tevékenységek ígéretesebbé, mások kevésbé vonzóvá válnak, ennek következtében a társadalmi szereplők összetétele is megváltozik. Ha egy szektorban a gazdasági tevékenység fix költségeit a szabályozás változása megemeli, akkor kevesebb lesz a kisebb vállalkozás, a szektorban érintettek inkább nagyobb cégeknél helyezkednek el, minthogy sajátot alapítsanak: kevesebb vezető irányít több alkalmazottat. Ha egy szektorban az együttműködésből származó haszon megosztásánál a gazdasági tevékenységtől független hatalmi tényezők jelentősége megnő, a hatalmi pozíció kiépítésének érdekében tett erőfeszítések hozama megnő, az értéktermelő képességek javításának motivációja csökken.

¹³ Baumol (1993)

Az értékteremtő vállalkozás bátorításának elve szerint azok a szabálmódosítások üdvözlendőek, amelyek arra ösztönzik a közösség tagjait, hogy fokozzák a kölcsönösen előnyös együttműködések körét és hozamát növelő tevékenységek érdekében tett erőfeszítéseiket.

Ígéretes egy szabályozói aktus, ha következményeként azok a társadalmi szerepek lesznek vonzóbbak, azon interakciók hozama nő meg leginkább, amelyek a tisztességesség, az értékteremtő képesség javítására (a termékeny újításra, az együttműködések kialakításának és betartatásának egyszerűsítésére) építenek.

Veszélyes egy szabályozói aktus, ha növeli a korábban definiált tisztességtelen magatartás relatív várható hozamát, vagy az alkupozíció növelésének hozamát a kölcsönösen előnyös együttműködések hasznának elosztásáról szóló vitákban.

Általában a vállalozási kedvet csökkenti a belépési korlátok erősítése, mint például az engedélyezési eljárások szigorítása, a szabványok kötelezővé tétele, a költségesen betartható túlzott minőségi előírások bevezetése, a szociális célú szabályozási elemek körének bővítése. Azok a szabálmódosítások, amelyek a piaci koncentráció lehetőségeit könnyítik, vagy a jogviták költségeinek (időköltés, bizonytalanság) növekedésével járnak, az alkupozíció javítására ösztönöznek és csökkentik az értéktermelési képesség növelésének motivációját. A túlzott bürokrácia, a betarthatatlan előírások és más, a formális és informális működést egymástól távolító szabályok a kölcsönösen előnyös együttműködések adminisztrációs terheinek növekedésével járnak.

A kedvezmények általában csak szűk hatókörben és időtávon növelik a vállalkozó kedvet. Gyakori, hogy a látványos nekibuzdulás valódi mozgatója nem más, mint a kedvezményeken keresztüli privilégiumok megszerzése. Sokszor előfordul, hogy egyes vállalkozók hozamainak szabályozáson keresztüli növelése olyan károkat okoz más területeken, hogy az ott tevékenykedők vállalozási kedve nagyban csökken.

Egy szabályozási döntésnek egyszerre lehetnek ígéretes és veszélyes következményei. Ezért egy változtatás megítélésénél az 'Értékteremtő vállalkozás bátorításának elve' alapján érveket fogalmazhatunk meg a módosítás ellen vagy mellett, az együttes hatás értékelése a különböző érvek együttes mérlegelésére épülhet. Ezen mérlegelés során például azt kell összevetni, hogy egy, az üzletkötések adminisztratív korlátait csökkentő szabály egyrészt csökkenti az adminisztrációs költségeket és innovációra sarkall a megállapodási lehetőségek körének bővülése miatt, másrészt növeli az alkudozás miatti tranzakciós költségeket és az erőfölény kihasználhatóságát. Az összképet a szabálmódosítás ígéretes és veszélyes hatásainak szisztematikus feltárása, és az összevetését lehetővé tévő vita adhatja ki.

Az Értékteremtő vállalkozásra bátorítás elve mindenképpen másodlagos a Tisztességes Konszenzus elvéhez képest. Egy nem hasznos, de ígéretes szabálmódosítás lényegében az érintettek ellenében kívánja átalakítani az érdekelt szereplők körét.

- Egyrészt az ilyen „forradalmi” döntések kialakításában az érintettek nem vesznek részt szívesen, ezáltal elmarad a szükséges információk feltárása, a várakozások konzisztenssé tétele szempontjából nélkülözhetetlen társadalmi diskurzus.
- Másrészt valós támogatás nélkül az ilyen döntések a technikai tudásukban hívő tervezőkre építenek, akik hitükkel, eltökéltségükkel és elméleteikkel/tudományukkal helyettesítik a szükséges információkat, ami komoly hibalehetőségek kockázatával jár.
- Harmadrészt a valamilyen jövőkép érdekében fellépő, a jelenbeli állapotokat elfogadhatatlannak tekintő szabályozási rezsimok sikerüket egy szűk támogatói kör hatalmi koncentrációjára kell, hogy építsék, ezáltal az ilyen szabálmódosítások lehetősége önmagában veszélyes, hiszen a hatalmi pozíciók építésére ösztönöz a hatalom megragadásának ígéretével, vagy a hatalmi törekvések elleni védelmi pozíciók kiépítésének célszerűsége miatt.
- Negyedrészt a valós elfogadottság nélkül születő szabályok kikényszerítése nehéz, hiszen arra ösztönzik a változás kárvallottjait, hogy az új előírásokat elszabotálják.
- Ötödészt az ilyen módosítások instabilak, mert a vesztesek megfelelő hatalomkoncentrációra épülő ellentámadással elfoglalhatják a döntéshozói pozíciókat, és saját szájuk íze szerint kezdeményezhetnek új szabályokat.

Mindezen kockázatok miatt egy a Tisztességes konszenzus elve alapján nem hasznos szabály hiába tűnik ígéretesnek, mindenképpen szkeptikusnak kell lenni a módosítással kapcsolatban. Az Értékteremtő vállalkozásra bátorítás elve csak egy a lehetséges érvelési szempontok közül, lehetséges, hogy a Tisztességes konszenzus elve szerint kialakított eljárásrend szerint döntési kényszerhelyzetben meghozott szabályozásmódosítások esetén más érvek fontosabbnak bizonyulnak.

Úgy gondoljuk azonban, hogy a közösség, és annak tagjai prosperitását jobban szolgálja, ha az Értékteremtő vállalkozás bátorításának elve komoly súlyt kap. Ezért tartjuk fontosnak, hogy a szabályozási döntések, illetve alternatívák mérlegelésekor ez a megközelítés nagyobb teret kapjon. Ehhez az elv alkalmazását lehetővé tevő módszertani eszközökre van szükség, illetve arra, hogy ezek hasznosságáról meggyőzzük a szabályozás kialakításában érintett szereplőket.

MÓDSZERTANI JAVASLAT AZ ÉRTÉKTEREMTŐ VÁLLALKOZÁSRA BÁTORÍTÁS ELV ALKALMAZÁSÁRA

Az értékteremtő vállalkozásra bátorítás elvének alkalmazása lényegében azt vizsgálja, hogy a szabályozásváltozás hatására módosuló ösztönzők hogyan alakítják át a gazdasági tevékenységek szerkezetét. A megközelítés arra a feltevésre épít, hogy ha egy szabályozói döntés lehetőségeket nyit meg az embereknek, a kölcsönösen előnyös együttműködésekben való részvételi kedv nő. Olyan kérdéseket kívánunk megválaszolni ezzel a megközelítéssel,

hogy többen vagy kevesebben vállalnak munkát, kezdenek vállalkozást, vállalják a jövőbeli hozam érdekében történő befektetés kockázatát; növekszik-e az együttműködési hajlandóság, az együttműködések hozamát növelő újítási kedv; több vagy kevesebb erőforrást használnak-e a társadalmi, gazdasági szereplők az elosztási alkuk során használható hatalmi pozíciók kiépítésére.

Az eljárás során hat – sokszor összekapcsolódó – feladat megoldása szükséges. Ezek a következők:

1. Az értékelt szabályozás (szabályozási javaslat) által befolyásolt szereplők körének feltérképezése
2. A szabályozás hatására az érintett szereplők ösztönzőiben bekövetkező változások feltárása
3. Az ösztönzők változásának hatására az érintettek döntéseiben, döntési stratégiáiban bekövetkező módosulások vizsgálata
4. A döntések, döntési stratégiák változásának hatására a kölcsönösen előnyös együttműködések körében, vagy azok érdekében történő tevékenységek relatív hozamában bekövetkező változások elemzése
5. A hozamváltozások hatására a kölcsönösen előnyös együttműködések körében, vagy azok érdekében történő tevékenységek jövőbeli alakulása alapján a szabályozás ígéretes, kockázatos hatásainak meghatározása
6. Az ígéretes, kockázatos hatások alapján érvek és ellenérvek megfogalmazása, összefoglaló értékelés

A szabályozásváltozások értékelése így a jövőbeli kölcsönösen előnyös cserékre gyakorolt hatást vizsgálja, és ez alapján fogalmaz meg támogató, ellenző érveket. Ez a megközelítés négy ponton tűnik előnyösebbnek, mint a társadalmi jóléti függvény alapú vizsgálatok (költség-haszon elemzés, fogyasztói többlet mérése, objektív jóléti index alapú megközelítések¹⁴, stb.):

Szerényebb, mert jobban ellenáll az aggregációnak – A társadalmi jóléti függvény alapú megközelítések célja általában az, hogy egy számban kifejezzék az elemzett módosítás „jóságát”. Az impozáns technikai apparátus alapján meghozott értékítélet így a tudományosság, a szakértelem látszatát ölti. Ezért fennáll a kockázata annak, hogy, az ilyen eljárások alkalmazása utat engedhet a „Jóléti függvény” nevében fellépők társadalomtervező ambícióinak. A tiszteletreméltó technológia elfedi, hogy ezek az eljárások értékalapú alapfeltevésekre épülnek, és az alkalmazott eljárások mindig erős feltevésekkel dolgoznak. Ezzel szemben a javasolt megközelítés egyértelművé teszi értékeléseit, és nem egy

¹⁴ Stiglitz (1988)

sommás ítéletet, hanem csak a szabályozásról szóló vitában használható érveket kíván nyújtani a kölcsönösen előnyös együttműködések erősítésével egyetértők számára.

Figyelembe veszi, hogy a szabályozás változása hat a társadalmi, gazdasági szerkezetre – A társadalmi jólét alapú megközelítések az érintettek egyéni hasznosságainak valamilyen aggregátumára építenek. Az elemzések során az érintettek összetételének megváltozása komoly problémákat vet fel, ezért ezek az eljárások általában vállaltan statikus szerkezetet tesznek fel, és parciális (kicsi, csak egy tényezőre ható) változásokra koncentrálnak. Ezzel szemben a javasolt eljárás nem tekint el a szereplők és cselekedeteik változásától, hanem ezt emeli az elemzés középpontjába.

Kisebb a veszélye, hogy összekeverednek a méltányossági szempontok és a jövőbeli prosperitás szempontjai – Azok szabályok, amelyek az egyéni hasznosságot társadalmi jóléti függvénnyé aggregálják, elkerülhetetlenül magukban hordoznak valamilyen, a javak helyes társadalmi elosztására vonatkozó álláspontot.¹⁵ A társadalmi jóléti függvény vizsgálata során így a „hatékonyság” és a „méltányosság” szempontja óhatatlanul összemosódik. A legtöbb esetben azonban a közösség értékrendje nem foglalható össze egyetlen képletbe. A jóléti függvény alkalmazása elvitatja a különböző értékek összevetését, figyelembevételük megfelelő súlyainak kialakítását a döntéshozatal résztvevőitől. Szempontok helyett megoldást akar nyújtani. A javasolt megközelítés ezzel szemben nem helyettesíteni, hanem támogatni kívánja a döntéshozók munkáját.

Az előrejelzendő hatások jobban megfigyelhetőek – A társadalmi jólét alapú megközelítések nem az egyéni jólétek aggregátumát maximalizálják, hanem egy annak közelítésére alkalmazott értéket: a mérhető kár összegét minimalizálják, a valahogyan súlyozott emberélet éveket maximalizálják, a közlekedésből felszabaduló időt maximalizálják. Az, hogy ezek a becslő eljárások hogyan ragadják meg a mérni kívánt egyéni hasznosságokat, általában nem ellenőrizhető feltevéseken nyugszik. A kevesebb kár lehet, hogy annak következménye, hogy szabályozás elrettentő hatása miatt elmaradnak az egyébként üdvözlendő vállalkozások, utazások, kísérletek. Nehezen mondható meg, hogy egy csecsemő életéve mennyit ér egy középkorúéhoz képest. Nehéz megmondani, hogy tizenöt perc autóban eltöltött idő többet vagy kevesebbet ér, mint öt perc egy villamoson. Ezért a társadalmi jólét előre jelzett változása nem csak azért nehezen ellenőrizhető utólag, mert az elemzett szabályozásváltozás hatásait ki kell szűrni más hatások közül (ez minden előrejelzés esetén probléma), hanem azért is, mert sohasem azt vizsgáljuk, amire kíváncsiak vagyunk, hanem annak valamilyen közelítő értékét. Ezzel szemben az alkalmazott eljárás bizonyos megfigyelhető tevékenységek gyakoriságára koncentrálnak, így az értékelés során megfogalmazott vélekedések szembesítése a valós következményekkel könnyebben elvégezhető.

Persze, vannak helyzetek, amikor a társadalmi jóléti függvény alapú megközelítésekre épülő vizsgálat tűnik kézenfekvőbbnek. Vannak helyzetek, amikor a döntési szituáció gyakran

¹⁵ Le Grand (1990)

ismétlődik, és/vagy a gyors/olcsó döntéshozatal kényszere erős, a beavatkozás ösztönzőkre gyakorolt hatása pedig nem megítélhető. Például amikor katasztrófa esetén kell a rendelkezésre álló eszközöket felhasználni a károk enyhítésére, a viszonyok normalizálására. Ilyenkor érdemes lehet a felmerülő szempontokat együttesen alkalmazó, érvek helyett egységes értékítéletet megfogalmazni, eljárásokat alkalmazni a döntés támogatására. Más esetekben a közösség értékrendje jól megragadható egy egységes megközelítéssel. Például amikor egy közösség minden tagja elfogadja, hogy az élet megóvásáért fordított közösségi erőforrások felhasználása szempontjából mindenki élete egyformán értékes, a megmentett életek számát maximalizáló megközelítések jól használhatóak.

Az alkalmazott módszer ezekben az esetekben is a döntéstámogatás elvárásait kell, hogy kiszolgálja a rendelkezésre álló adatokra támaszkodva, a megadott idő és erőforráskorlátok között. Érveket, szempontokat kínálnak a döntéshozók számára, azonban nem hoznak helyettük döntést. A döntést az azzal megbízott emberek hozzák több szempontot mérlegelve.

ÖSSZEGZÉS

A szabályozási döntések hasznos vagy káros voltáról a tisztességes konszenzus elve alapján foglalkozhatunk egyértelműen állást. Ha a tisztességes együttműködésre törekvő szereplők mindegyike üdvözlendőnek tart egy változást a szabályokban, akkor az hasznos, ha mindenki elveti azt, akkor az káros. Ezen kritérium a valóságban gyakrabban teljesülhet, mint azt elsőre gondolnánk, a koordináció, a kooperáció, az ügyek összekapcsolásának lehetősége sok területen teszi lehetővé a Tisztességes konszenzus elvének megfelelő módosítást a szabályozásban. Ezen elv alapján egy szabályozói aktus nem csak várható következményeinek elemzésével értékelhető, hanem azáltal is, hogy a döntéshozatal lépései megfelelnek-e az ilyenkor elvárható kritériumoknak.

Amikor a Tisztességes konszenzus elve nem iránymutató, a szabályozói döntést ezen elvnek megfelelően egyszerűsítik, delegálják. Az ilyen helyzetben meghozott döntések értékelésére alkalmazhatjuk az Értékteremtő vállalkozásra bátorítás elvét: a módosítás elleni, melletti érveket arra építhetjük, hogy a változás elősegíti-e a kölcsönösen előnyös megállapodások szélesebb körűvé válását. Az érvek kialakítását, a szabályozásváltozások ösztönzőkre gyakorolt hatását vizsgáló módszertan támogathatja. Ez az elemzés nem mindig ad egyöntetű támpontot egy szabályozásváltozás megítéléséhez, azonban ez nem feltétlenül gyengeség. A döntést a szabályozói aktus értékelése nem helyettesítheti, az ilyen ambíciókkal konstruált társadalmi jóléti függvényt maximalizáló eljárások a szükséges vitákat inkább helyettesíteni és nem támogatni kívánják.

HIVATKOZÁSOK

Acemoglu, Daron; Johnson, Simon; Robinson, James A. (2004) Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth *NBER* 10481.

Aumann, Robert J. (1974.): Subjectivity and correlation in randomized strategies *Journal of Mathematical Economics*

Aumann, Robert J. (1987.) Correlated Equilibrium as an Expression of Bayesian Rationality *Econometrica* Vol. 55. No 3.

Azam, Jean Paul; Bates, Robert; Biais, Bruno (2004) Political Predation and Economic Development www.wcfia.harvard.edu/seminars/pegroup/BatesPredation.pdf

Balázs Zoltán (2007) A kapitalizmus alkotmánya *Társadalom és Gazdaság* Vol.29

Baumol, William J. (1993) *Entrepreneurship, management, and the structure of payoffs* Cambridge, Mass. MIT Press

Buchanan, James M. and Tullock, Gordon (1962) *The Calculus of Consent* Ann Arbor, University of Michigan Press

Calvert, Randall L. (1995) The rational Choice theory of social institutions: cooperation, coordination and communication – In Banks, Jeffrey S, Hanusek, Eric A. (ed) *Modern Political Economy: old topics, new directions* – political economy of institutions and decisions Cambridge University Press, Cambridge, UK

Cavaliere, Alberto (2001.) Coordination and the Provision of Discrete Public Goods by Correlated Equilibria *Journal of Public Theory* Vol 3. No 3.

Cowen, Tyler and Sutter, Daniel (1999) The Costs of Cooperation *Review of Austrian Economics* Vol 12.

Cowen, Tyler and Sutter, David (1999) Conflict, Cooperation and Competition in Anarchy *Review of Austrian Economics*

Fudenberg, Drew and Maskin, Eric (1986.) The Folk Theorem in Repeated Games with Discounting or with Incomplete Information *Econometrica* Vol. 54. No 3.

Grand, Julian Le (1990) Equity Versus Efficiency: The Elusive Trade-Off. *Ethics* Vol. 100. No. 3.

Grief, Avner (2005) *Commitment, Coercion and Markets: The Nature and Dynamics of Institutions supporting exchange* In Menard, Claude; Shirley, Mary M (2005) *Handbook of New Institutional Economics* Springer, Dordrecht

Hardin, Russel (1982) : Collective action as an agreeable n-prisoners' dilemma in Barry, Brian and Hardin , Russel ed. (1982.) *Rational Man and irrational society?* Sage 1982., London

Krueger. Anne O. (1974) The Political Economy of Rent Seeking Society *AER* Vol 64. No 3.

Matthews, R. C. O. (1991) the Economics of Professional Ethics: Should the Professions be more like Business? *The Economic Journal* Vol. 101. No. 407.

McGinnis, Michael and Williams, John T. (1993.) Policy Uncertainty in Two-Level-Games: Examples of Correlated Equilibria *International Studies Quarterly* Vol 37.

Milgrom, P. R; North Douglass C.; Weingast, Barry R. (1991) The Role of Institutions in the Revival of Trade: the Law Merchant, Private Judges and the Champagne Fairs *Economics and Politics* Vol.1.

Mueller, Dennis C. (1997) Constitutional Public Choice In Mueller, Dennis C. (ed.) (1997) *Perspectives on Public Choice* Cambridge University Press, Cambridge, UK.

North, Dogulass C. (1990) *Institutions, institutional change and economic performance* Cambridge University Press, Cambridge UK

Olson, Mancur (1982) *The rise and decline of nations : economic growth, stagflation, and social rigidities* New Haven : Yale University Press

Ostrom, Elinor (2000) Collective Action and the Evolution of Social Norms *JEP* Vol. 14. No 3.

Rapoport, Anatol (1982) : Prisoner's dilemma – recollections and observations in Barry, Brian and Hardin , Russel ed. (1982.) *Rational Man and irrational society?* Sage 1982., London

Snidal, Duncan (1985.) Coordination versus Prisoner's Dilemma: Implications for International Cooperation and Regimes

Soto, Hernando De (2000) *The Mystery of Capital* Basic Books

Soto, Hernando de, Instituto Libertad y Democracia (Lima, Peru) (1989) *The other path : the invisible revolution in the Third World* New York : Harper & Row

Stiglitz, Joseph E. (1988) *Economics of the public sector* New York : Norton

Szalai Ákos, Szepesi Balázs (2008) Mit nem tudunk a magyar kapitalizmusról? *Kommentár*

Szepesi Balázs (2008) *Political economy of public development activities* CEU, Budapest College, 2008

Tullock, Gordon (1993) *Rent Seeking* E. Elgar Aldershot, England

Ulman-Margalit (1990) *Emergence of norms* Oxford University Press, Oxford

Weingast, Barry R. (1997) The Political Foundations of democracy and the Rule of Law *APSR* Vol 91. No 2.

Williamson, Oliver E. (2000) The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead *JEL* Vol. 38 No. 3.